

Zbigniew Bania

*Sibi, suisque
et Patriae
ornamento*

Fundacje artystyczne
Konięcpolskich
w XV – XVII wieku

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

*Sibi, suisque
et Patriae
ornamento*

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Zbigniew Bania

*Sibi, suisque
et Patriae
ornamento*

**Fundacje artystyczne
Koniecpolskich
w XV–XVII wieku**

 **WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO**

Łódź 2021

Zbigniew Bania – Uniwersytet Łódzki, Wydział Filozoficzno-Historyczny
Instytut Historii Sztuki, 90-131 Łódź, ul. G. Narutowicza 65
<https://orcid.org/0000-0002-6990-6703>

Recenzent

Anna Sylwia Czyż

Redaktor inicjujący

Natasza Koźbiał

Opracowanie redakcyjne

Ewa Kubiak

Skład i łamanie

Joanna Apanowicz

Korekta techniczna

Leonora Gralka

Projekt okładki

Joanna Apanowicz

Rysunek wykorzystany na okładce autorstwa Jana Salma
Chrzęstów-Konieczpol, rekonstrukcja planu założenia zamkowego

Wydrukowano z gotowych materiałów dostarczonych do Wydawnictwa UŁ

© Copyright by Zbigniew Bania, Łódź 2021

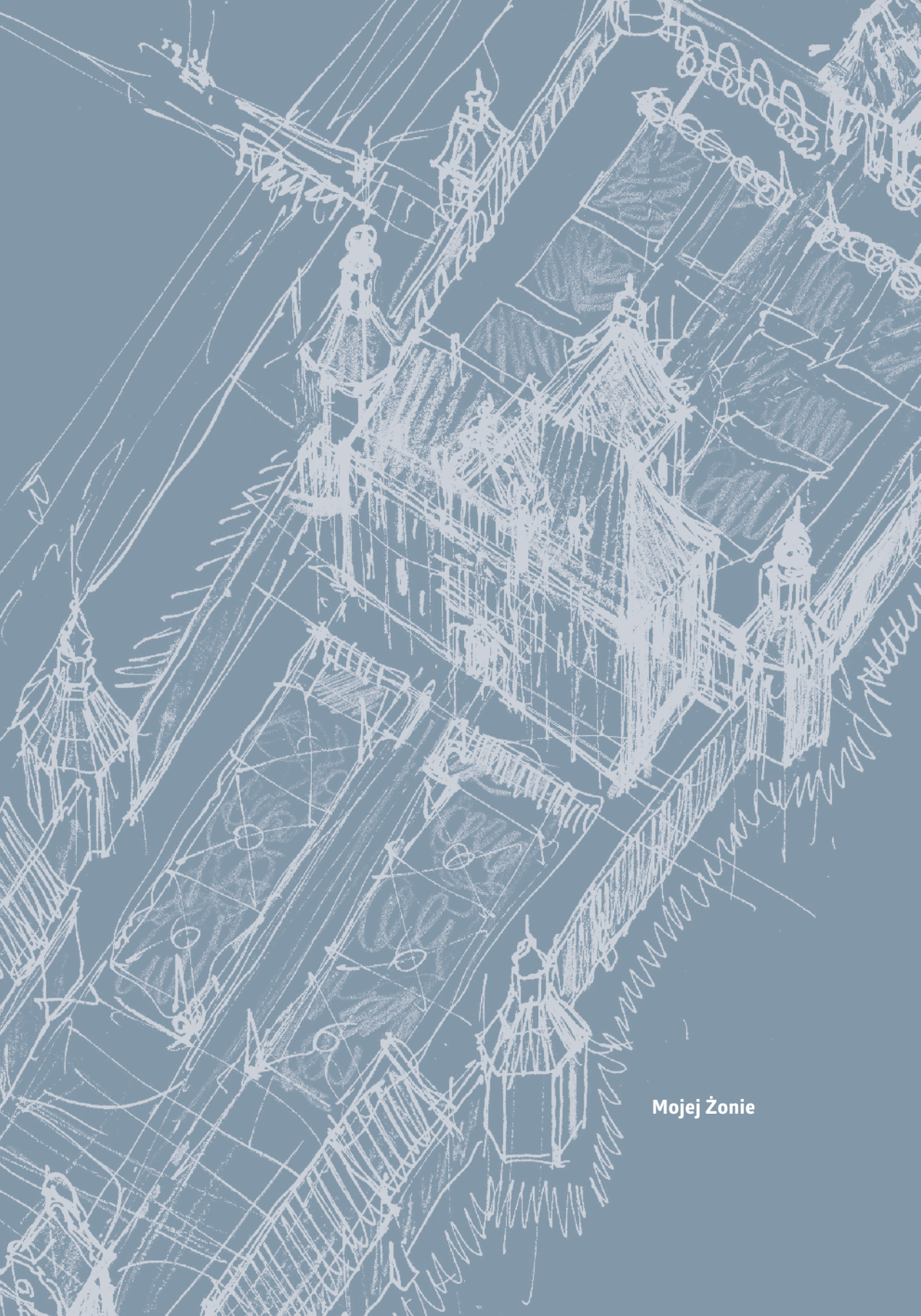
© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2021

Publikacja została dofinansowana ze środków Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego
w ramach programu „Doskonała Nauka” nr DNM/SP/467470/2020

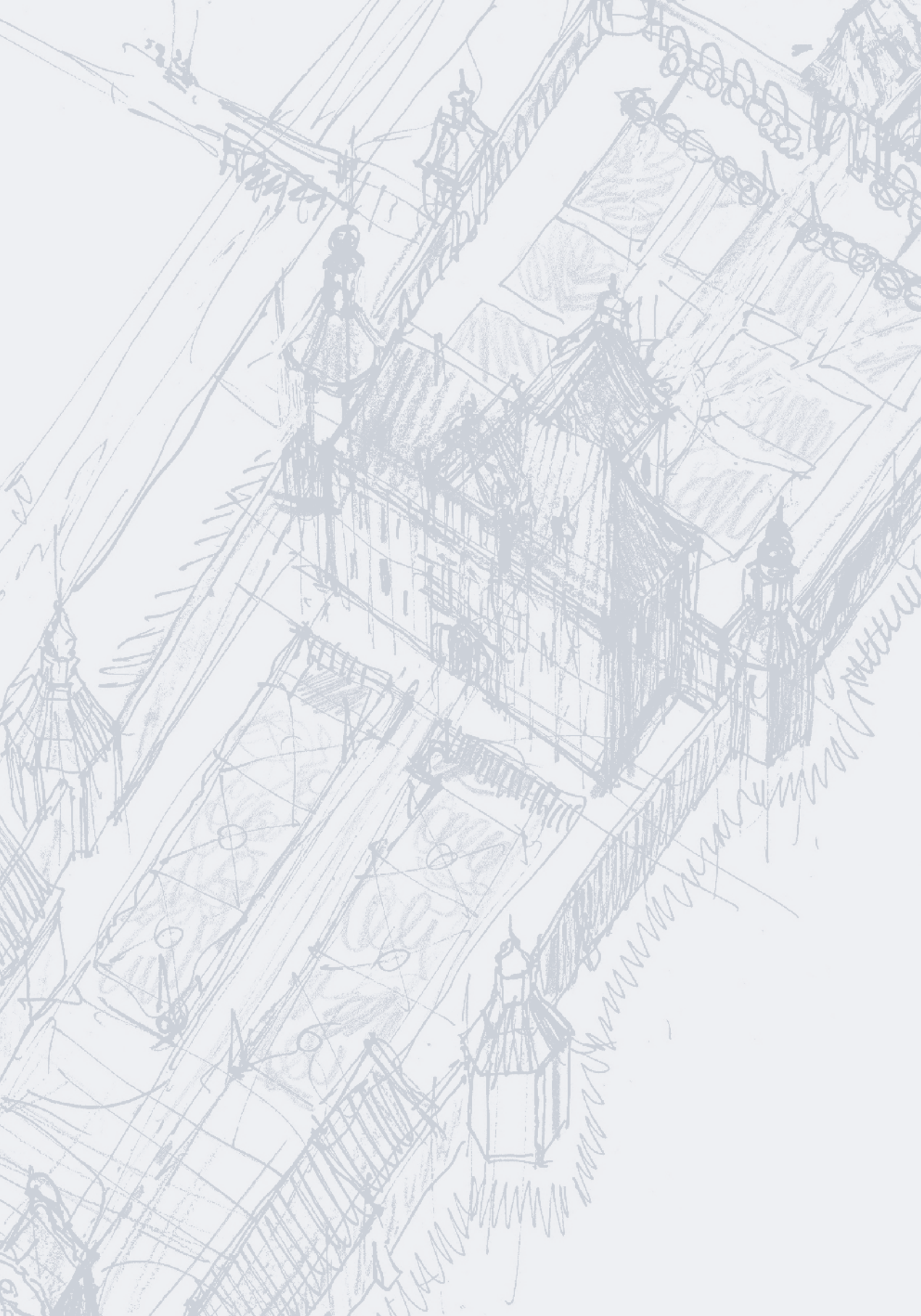
Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.09530.19.0.M

Ark. druk. 15,0

ISBN 978-83-8220-578-7
e-ISBN 978-83-8220-579-4

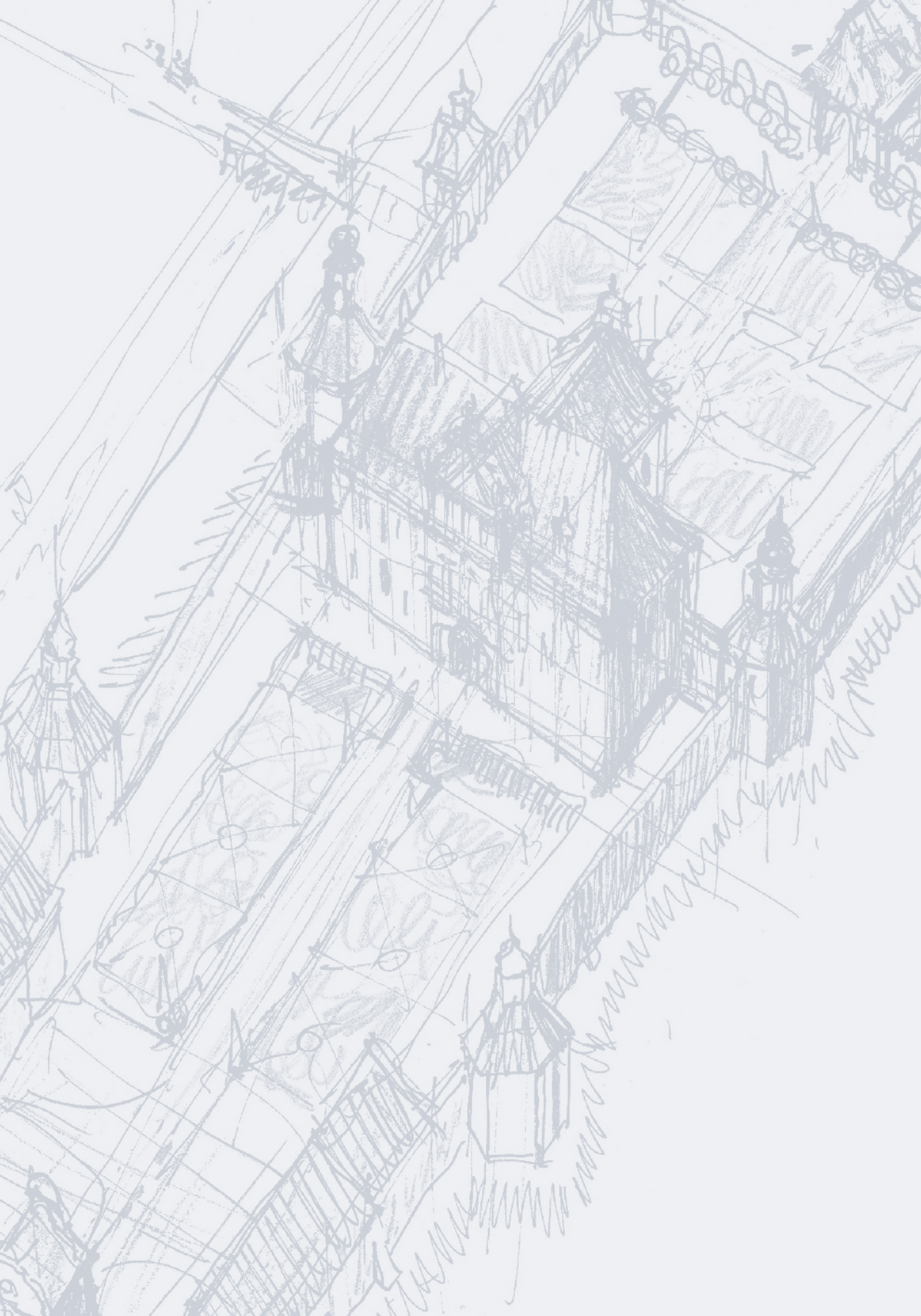
Mojej Żonie

Spis treści

9	.....	Wstęp
Rozdział I		
15	.....	Początki rodu i jego gniazda
16	.....	XIV–XV wiek
17	.....	Przedbor
21	.....	Jan
24	.....	Wielgomłynny
Rozdział II		
51	.....	XVI – początek XVII wieku
54	.....	Mikołaj Przedbor i Przecław
55	.....	Stanisław Przedbor i jego synowie
55	.....	Stanisław i Kruszyna
57	.....	Aleksander i Koniecpol
58	.....	Rusiec
59	.....	Chrzęstów-Koniecpol
63	.....	Anna ze Sroczyckich Koniecpolska
Rozdział III		
75	.....	Stanisław Koniecpolski. Lata 1609–1629 Okres intensywnych działań militarno-politycznych
78	.....	Potok
Rozdział IV		
85	.....	Stanisław Koniecpolski. Lata 1629–1646 Czas najważniejszych inwestycji
88	.....	Tereny wschodnie
88	.....	Brody
105	.....	Podhorce
137	.....	Fortyfikowanie Podola
141	.....	Tereny zachodnie
141	.....	Koniecpol
167	.....	Kaplica Cudownego Obrazu w Myślenicach
170	.....	Rezydencja warszawska
Rozdział V		
179	.....	Synowie, wnukowie
179	.....	Aleksander Koniecpolski – syn hetmana
183	.....	Stanisław Koniecpolski – wnuk hetmana
188	.....	Jan Aleksander Koniecpolski
203	.....	Zakończenie
207	.....	Streszczenie
210	.....	Tablica genealogiczna
211	.....	Mapa
212	.....	Spis ilustracji
219	.....	Bibliografia
231	.....	Indeks nazw miejscowości
235	.....	Indeks osobowy

Wstęp

Inspiracją dla tak sformułowanego tytułu książki jest akapit z pamiętnika Stanisława Albrychta Radziwiłła, który tak ujął słowami wrażenie, jakie na nim wywarła oglądana willa-pałac hetmana Stanisława Koniecpolskiego w Podhorcach. Wybudował ją *Sibi, suisque et Reipublicae ornamento*. Bo rzeczywiście, to, co zdążył zrealizować hetman, niekiedy tylko zapoczątkować, zaliczane jest do kreacji architektonicznych reprezentujących najwyższy poziom rozwiązań formalnych w dziejach naszej architektury. Należy również podkreślić, że fundacje architektoniczne hetmana stanowią apogeum przedsięwzięć realizowanych przez przedstawicieli tej rodziny przez niemal 300 lat jej funkcjonowaniu w życiu politycznym Królestwa Polskiego i Rzeczypospolitej. Zachętą do podjęcia się scharakteryzowania tak długo trwającego procesu inwestycyjnego jednego rodu było poznanie faz jego następowania, odniesienia go do dziejów poszczególnych pokoleń i gałęzi rodu, zależności między ich potencjałem ekonomicznym a skalą i klasą powstających obiektów. W działaniach tych znakomite potwierdzenie zyskuje przesłanie wyrażone przez Arystotelesa w *Etyce*, opublikowanej w tłumaczeniu Sebastiana Petrycego w 1618 roku, które krótko podsumowuje autor *Krótkiej nauki budowniczej...*, że „budowanie trwałą pamiątkę po sobie zostawuje” (*Krótką nauka budownicza...* 1957, s. 1).

Na dwu terenach dawnej Rzeczypospolitej rodzina ta odgrywała niezwykle ważną rolę: w okresie średniowiecza i wczesnej nowożytności były to ziemie Polski Centralnej, w XVII wieku – tereny południowo-wschodnich Kresów. Mimo zdobycia niezwykle wysokiej pozycji w omawianych okresach i na wspomnianych obszarach wyczerpujące opracowania monograficzne poświęcone osobom tego rodu należą do rzadkości. Być może przyczyny niezbyt dużej popularności Koniecpolskich w powszechnej pamięci historycznej leżą w braku dramatycznej legendy, z którą związane są nazwiska Stanisława Żółkiewskiego, Karola Chodkiewicza, Wiśniowieckich czy Sobieskich. Koniecpolscy byli rodem w dziejach Polski bardzo zasłużonym, którego przedstawiciele działali konsekwentnie w sytuacjach, gdy sprzyjały ku temu okoliczności polityczne, odznaczali się zapobiegliwością w budowaniu swych podstaw ekonomicznych, bliżsi osobowości Jana Zamoyskiego.

Dla okresu średniowiecza niezwykle cenna jest obszerna monografia W. Zawitkowskiej (2005) poświęcona Janowi Taszce Koniecpolskiemu, szeroko prezentująca dzieje i osiągnięcia nie tylko tej postaci i najbliższych członków jej rodziny, ale i podsumowująca wiedzę o pierwotnych dziejach rodu. Z kolei sylwetkę starszego brata Jana Taszki – Przedbora opracował F. Sikora (1983). Bardzo ważnym dopełnieniem tych publikacji są teksty poświęcone społeczności rycerskiej terenów Polski Centralnej autorstwa A. Szymczakowej (1998). Dla czasów nowożytnych jedynie postać hetmana Stanisława Koniecpolskiego wzbudziła pewne zainteresowanie. A. Biedrzycka zwróciła uwagę na niewielką liczbę opracowań jemu poświęconych (2005). Najobszerniejszą monografią, ukazującą przede wszystkim sukcesy militarne tego dowódcy na tle wydarzeń politycznych I połowy XVII wieku, jest książka L. Podhoreckiego (1978). Bardzo wysoka ocena należy się przedsięwzięciu naukowemu A. Biedrzyckiej (2005), która we wstępie do opublikowanych 554 listów Stanisława Koniecpolskiego skoncentrowała się na okresie pełnienia przez niego urzędu hetmana wielkiego koronnego w latach 1632–1646. Lektura wstępu poprzedzającego druk tych listów to najprecyzyjniej odtworzona faktografia dziejów hetmana w wybranym okresie, jego działań i zabiegów gwarantujących trwałe zapewnienie bezpieczeństwa na południowo-wschodnich Kresach Rzeczypospolitej. Dostyc krótkie teksty artykułów, jak i zwięzłe uwagi w publikacjach uwzględniających tylko wybrane aspekty z działalności hetmana – to zaskakująco mało jak na wyrażane o nim w najwyższych superlatywach opinie. Osobnym źródłem wiedzy o nim, jak i o innych wybitnych przedstawicielach rodziny, są ich biogramy opublikowane w *Polskim Słowniku Biograficznym* autorstwa A. Kerstena, H. Kotarskiego, W. Czaplńskiego, J. Gierowskiego, I. Kaniewskiej, Z. Libiszewskiej, K. Pieradzkiej, A. Przybosia i A. Strzeleckiej (1968).

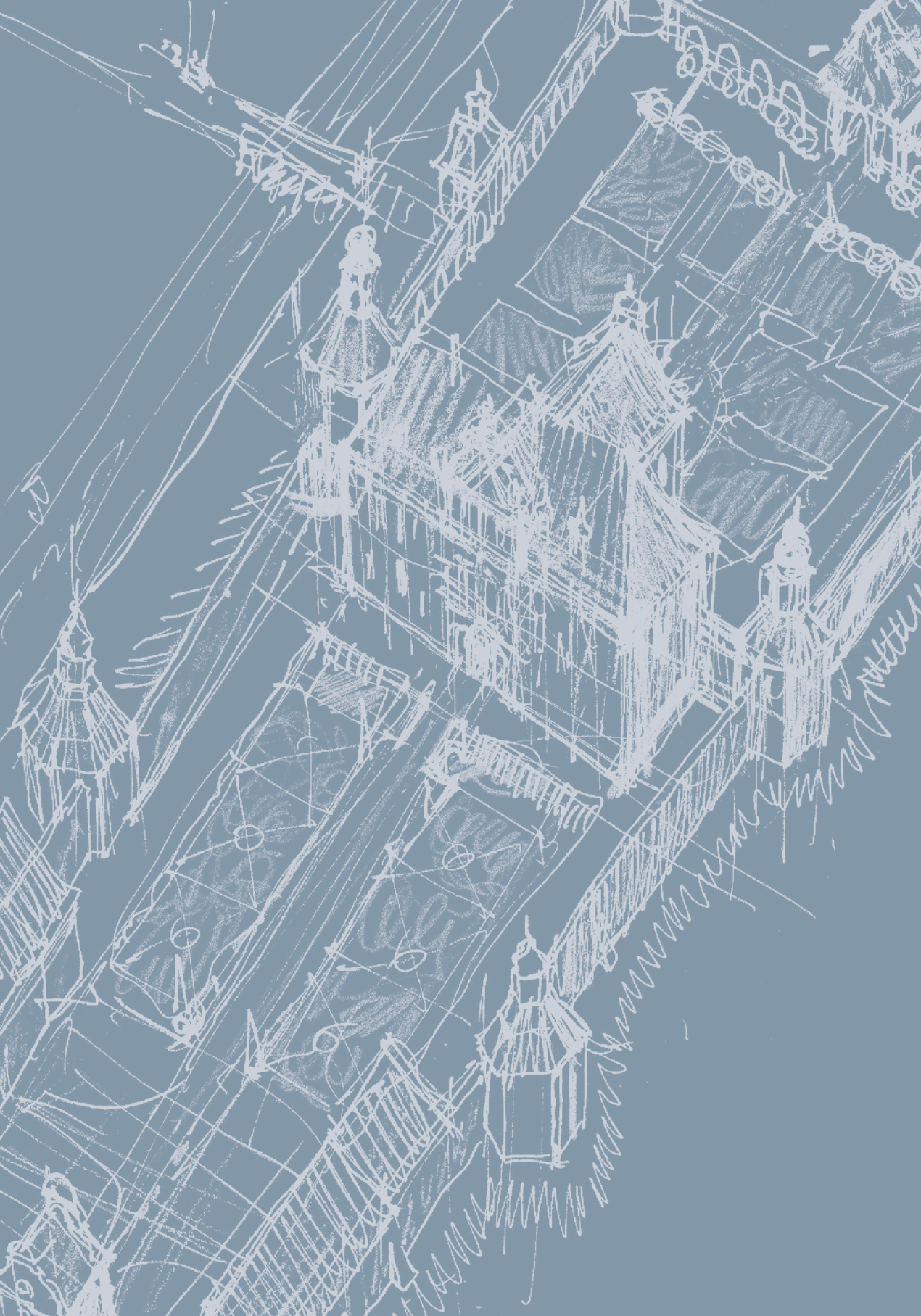
Niezwykle wysoka ocena przedsięwzięć architektonicznych hetmana Koniecpolskiego była ukoronowaniem procesu zainicjowanego wcześniejszymi inwestycjami przedstawicieli rodziny. Informacje o fundacjach Koniecpolskich w wiekach XV–XVIII stanowią większą lub mniejszą część szerszych opracowań. Dla okresu średniowiecza do takich należą teksty A. Jaśkiewicza (1995) poświęcone dziejom klasztoru w Wielgomłynach i P. Gryglewskiego (2012) omawiającego problematykę odwołań do przeszłości w polskiej architekturze średniowiecza i nowożytności. O zachowanej dekoracji i wyposażeniu z okresu średniowiecza pisali: A. Buczek (1980), J. Jarzewicz (1997), P. Mrozowski (1994), J. Kuczyńska (1984). Badania i odkrycia archeologiczne w Koniecpolu-Chrzastowie dokonane przez zespół z UŁ pod kierunkiem L. Kajzera opublikowano dwukrotnie (2010, 2012), co doprowadziło do wyjaśnienia i odtworzenia niezwykle rozbudowanego założenia rezydencjonalnego z przełomu wieków XVI/XVII w gnieździe rodowym Koniecpolskich. O innych siedzibach wspomnieli P. Lasek-Rusiec (2013), Teodorowicz-Czerepińska, Augustynek – o Przeclawiu (1972), Ł. Sadowski – Kruszynie (2000). Fundacja klasztoru

bernardynek w Wieluniu z początku XVII wieku wyczerpująco omówiona została przez W. Puget-Tomicką (1963) i W. Jordan (2009).

W XVII wieku bardzo istotne dla obrazu przemian architektury są fundacje hetmana Stanisława Koniecpolskiego. Pierwszego, najobszerniejszego omówienia działalności fundacyjnej, tak świeckiej, jak i sakralnej, Koniecpolskiego dokonała K. Jędrzejewska w swej pracy magisterskiej z 1968 roku pisanej na UW na seminarium prof. W. Tomkiewicza. W pełni wykorzystana publikacja naukowa ogłoszona przed 1939 rokiem. Szereg nowych prac ukazało się po roku 1990. Siedzibę hetmana w Złotym Potoku omówiła J. Borowska-Antoniewicz (2002). Dzieje kościoła w Koniecpolu obszernie zaprezentowane zostały w książce S. Okamfera (1993), zaś świątynia uzyskała dodatkowe możliwości interpretacyjne dzięki tekstowi J. Żmudzińskiego (2016). Monografię historyczną kaplicy myślenickiej opublikował M. Piel (2011). Tło historyczne przedsięwzięć brodzkich przedstawił P. Krasny (2005), układ urbanistyczny i forteca w Brodach omówione zostały przez S.R. Kravcova (1992), a bardzo istotne źródło pozwalające uzupełnić wiedzę o cytadeli brodzkiej opublikował W. Aleksandrowicz (*Deskriptia* 1689). Próbę opracowania monografii pałacu w Podhorcach (1981) wraz z T. Jaroszewskim w Warszawie (1980) podjął niżej podpisany. Monumentalna, imponująca swą skrupulatnością prezentacja wnętrz i galerii obrazów pałacu podhoreckiego J.K. Ostrowskiego i J.T. Petrusa podsumowuje ustalenia dotyczące tej problematyki w czasach Koniecpolskich (2001). Szereg uwag charakteryzujących inwestycje hetmana zawarł w swej syntezie poświęconej XVII wiekowi A. Miłobędzki (1980). Próbę omówienia i przeanalizowania siedzib Koniecpolskich w średniowieczu i nowożytności, jak i samego hetmana, podjęli A. Andrzejewski i L. Kajzer (2012, 2015).

Jak już wspomniano, przedsięwzięcia architektoniczne hetmana Stanisława Koniecpolskiego stanowią ukoronowanie procesu inwestycyjnego realizowanego przez rodzinę od XV wieku. Celem przygotowanego opracowania jest zebranie wszelkich informacji związanych z odtworzeniem tego procesu, prześledzeniem go na tle rozwoju, jak i zagrożeń w ciągu 300 lat biologicznego trwania rodziny, realizowania programu fundacyjnego zależnego przecież od możliwości ekonomicznych różnie kształtowanych we wspomnianym długim trwaniu rodu. Od czasu przygotowania przez niżej podpisanego monografii pałacu Koniecpolskiego w Podhorcach znacznie wzbogacona została wiedza faktograficzna o obiektach fundowanych przez hetmana, jak i rodzinę, dokonano wielu odkryć archeologicznych otwierających nowe możliwości ich interpretacji. Zwłaszcza lektura korespondencji hetmana oraz ponowne sięgnięcie do *Pamiętnika o Koniecpolskich* S. Przyłęckiego (1842) zachęciły do podjęcia wyżej zarysowanego programu badawczego. Poprzedzająca tekst zasadniczy tablica genealogiczna została opracowana w taki sposób, by skoncentrować się na tych przedstawicielach rodu, którzy podjęli działania fundatorskie bądź byli istotni dla zrozumienia głównych linii dziedziczenia majątków będących podstawą dla przedsięwzięć inwestycyjnych.

Realizację wyżej zarysowanego programu publikacji autor zawdzięcza stałej współpracy i wszechstronnej pomocy pracowników Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Łódzkiego: dr Aliny Barczyk, dr Ewy Kubiak i prof. Piotra Gryglewskiego. Bez Ich wsparcia organizacyjnego i koleżeńkiego nie podjąłbym się przygotowania niżej prezentowanego tekstu. Panu Bartłomiejowi Smoczyńskiemu winienem wielką wdzięczność za zaangażowanie w przygotowanie materiału ilustracyjnego książki, a Pani Marii Stefańskiej za wykonanie wizualizacji komputerowych. Do Pani Alony Didukh kieruję gorące podziękowania za pomoc w dotarciu do publikacji ukraińskich. Szczególnie jestem wdzięczny Paniom dr Joannie Apanowicz i Aleksandrze Sitkiewicz za profesjonalne opracowanie techniczne książki i korektę językową tekstu.

I. Wielgomłyny, kościół paulinów, brązowa płyta nagrobna Jana Tazki, Jana i Przedbora Koniecpolskich, portret Jana Tazki. Fot. P. Gryglewski.

Rozdział I

Początki rodu i jego gniazda

Rycerski ród Pobogów znacznieszą rolę w procesach politycznych państwa Piastów zaczyna odgrywać zapewne od końca XII wieku, by od drugiej ćwierci XIII wyłonić wyjątkowo aktywnego przedstawiciela w osobie komesa Mściwoja. Odtworzona jego biografia ukazuje bardzo sprawnego polityka, lawirującego i z powodzeniem zabiegającego o względy walczących o prymat książąt: Leszka Białego, Henryka Brodatego, Konrada Mazowieckiego i Bolesława Wstydliwego. Wiązały się z tym, począwszy od 1223 roku, nominacje na ważne urzędy ziem: sandomierskiej, krakowskiej i łęczyckiej, jako kasztelana sandomierskiego, wiślickiego, oświęcimskiego oraz wojewody wiślickiego, łęczyckiego i krakowskiego¹. Po jego śmierci około roku 1252 syn Mikołaj po godności cześnika krakowskiego od 1255 pełnił zapewne do 1270 roku urząd wojewody krakowskiego².

Z komesem Mściwojem łączona jest budowa kościoła w Strońsku nad Wartą, ceglanej, późnoromańskiej świątyni, która miała powstać w latach 1235–1247³. Miejscowość ta była centrum wielkiego kompleksu dóbr ziemskich, skoncentrowanych głównie na terenie ziemi łęczyckiej i sieradzkiej i łączonych z sprawowanym urzędem wojewody łęczyckiego. Po roku 1247 komes Mściwoj ponownie obejmuje godność kasztelana wiślickiego. Kolejnym centrum sukcesywnie powiększanego przez niego, jak i jego następców kompleksu dóbr rodowych stał się Chrzastów w ziemi sandomierskiej. Dobra te obejmowały wsie leżące w pasie ziemi między Chrzastowem a Mstowem. Kolejny syn Mściwoja, Jakub, powiększył majątek o wsie w ziemi krakowskiej⁴.

W kompleksie dóbr utworzonych przez Mściwoja, Jakuba i ich następców wyjątkową pozycję zajmował wspomniany już wyżej Chrzastów. Jego położenie

- 1 Szymczakowa 2005, s. 92; Zawitkowska 2005, s. 25–30. W tej drugiej publikacji najobszerniej ukazano problem pojawienia się rodu Koniecpolskich i określenia jego roli politycznej w XIII wieku.
- 2 Zawitkowska 2005, s. 32–34.
- 3 Szymczakowa 2005, s. 86; Kajzer 2010, s. 19.
- 4 Zawitkowska 2005, s. 35–36. Były to Chrzastów, Giebło, Rędziny, Radoszewnica; w ziemi krakowskiej Dziewin koło Bochni, prawa łowieckie w Kłaju, Deszno, Ważlin i Żarczyce w okolicach Jędrzejowa, zaś na Sądeckczyźnie Jazowsko i Gaboń.

okazało się w przyszłości sprzyjające rozwojowi ekonomicznemu, bowiem płynąca w pobliżu Pilica pełniła funkcję ważnej arterii komunikacyjnej. Również mógł być doceniany prestiż wiążący się ze „starożytnością” miejsca, bowiem Chrząstów obecny był w źródłach od 1136 roku. Przed końcem XIV wieku wyłącznymi patronami tamtejszego kościoła stają się Koniecpolscy⁵. Chrząstów ze swym kościołem parafialnym znajdował się na prawym brzegu rzeki; na lewym, dosyć oddalonym od obecnego miasta (ok. 3 km w kierunku północno-zachodnim), w dogodnym do obrony miejscu powstała fortalicja, zapewne jeszcze w XIII wieku, którą przypuszczalnie tworzyła wzniesiona na kopcu drewniana wieża, dodatkowo chroniona fosą. W pobliżu tego obronnego dzieła zaczęła stopniowo kształtować się osada, „na końcu pola”, tworząca wraz z gródkiem zaczątek nowego zespołu osadniczego⁶.

XIV–XV wiek

Nie wiemy, jaki jest udział przedstawicieli Pobogów z rodu komesa Mściwoja w procesach jednoczenia ziem Królestwa na przełomie XIII i XIV wieku. Następuje konsolidacja państwa wraz z koronacją Władysława Łokietka, wzmocniona działaniami jego następcy Kazimierza III, zapoczątkowany został kierunek wschodni przyszłej ekspansji państwa. Jest to okres wyodrębniających się, coraz silniejszych grup rycerskich głównych ziem Królestwa. Wyjątkowo silną pozycję wypracowali sobie panowie małopolscy, z nimi o swe miejsce zaczęła zabiegać panowie wielkopolscy. Zapewne pozycja majątkowa, stworzona przez komesa Mściwoja i jego następców, umożliwiła wykorzystanie przez tę rodzinę wyjątkowej koniunktury politycznej ziem położonych między dwiema głównymi dzielnicami odrodzonego Królestwa.

Niewątpliwie pierwszym znanym przedstawicielem tej rodziny w drugiej połowie XIV wieku był Przedbor, starosta kujawski, którego pieczęć pochodzi z 1348 roku⁷. Jego syn, zapewne również Przedbor, dysponował w latach 1366–1373 majątkiem składającym się z Chrząstowa i kolejnych dziewięciu wsi⁸. Jednak znaczącą pozycję polityczną na przełomie XIV i XV wieku osiągnął Jakub, piszący się już z Koniecpola i Januszowic. Kiedy pojawiają się pierwsze związane z nim dokumenty, ma już ugruntowaną pozycję zamożnego i wpływowego przedstawiciela swego rodu, dążącego do potwierdzenia bądź poszerzenia znaczenia tak politycznego, jak i gospodarczego, o czym zaświadczałyby

5 Gliński 2000, s. 147; Zawitkowska 2005, s. 39.

6 Gliński 2000, s. 148–149. Autor przedstawił najważniejsze wyniki badań archeologicznych przeprowadzonych przez Z.W. Pyzika i opublikowanych w 1992 roku.

7 Zawitkowska 2005, s. 39.

8 Tamże, s. 49–50. Były to wsie: Smotryszów, Giebło, Koniecpol, Lubojna, Radoszewnica, Rędziny, Rokuszyce, Rzeki, Rządawa.

spory majątkowe z nim związane po 1386 roku⁹. Jego pozycję polityczną określały stanowiska starosty i wojewody sieradzkiego, wymieniane od 1393 roku¹⁰. Możemy się domyślać, że jego zasoby majątkowe były dosyć znaczne, jeśli 1398 roku nabył klucz dóbr, którego centrum była miejscowość Wielgomłyny (ostateczne przejście majątku nastąpiło w 1408)¹¹, a w 1399 roku stać go było na kupno za 1000 grzywien Nakła i sześciu kolejnych wsi¹².

Należał Jakub z Koniecpola do grona osób związanych od końca XIV wieku z dworem królewskim. Od 1396 roku wymieniany jest w licznych dokumentach transakcji gospodarczych dworu, aktach prawnych wagi państwowej, uczestniczy w latach 1400–1401 w procesie odnowienia Uniwersytetu Krakowskiego oraz w potwierdzeniu jego statutu w 1409 roku. Od 1425 roku przysługuje mu tytuł ochmistrza królowej¹³. Bardzo bliskie kontakty z dworem królewskim utrzymywała żona Jakuba Konstancja, z małopolskiego rodu Szafranców, należąca do grona dwórek królowej Zofii; za jej udział w wychowaniu dzieci królewskich obdarowano w 1428 roku Koniecpolskich dożywotnio starostwem lelewskim, obejmującym miasto i pięć wsi¹⁴. Sąsiadujące ze sobą dobra chrząstowskie i lelewskie tworzyły razem bardzo pokaźny kompleks majątkowy. Konstancja, podobnie jak mąż, aktywnie uczestniczyła w reaktywacji Uniwersytetu Krakowskiego i zaliczona została w poczet jego dobrodziejów¹⁵.

Po śmierci Jakuba z Koniecpola w 1430 roku dokonany został podział pokaźnego majątku między dwu synów: starszego Przedbora (1396–1460) i młodszego Jana (1400–1455).

Przedbor

Tak jak ojciec, obaj synowie swą karierę polityczną po śmierci Władysława Jagiełły¹⁶ związali z prokrólewskimi ugrupowaniami możnych będących stronnikami Władysława III, a następnie Kazimierza Jagiellończyka, wspierającymi ich działania polityczne. Przedbor rozpoczyna karierę jako kasztelan rozpierski, po 1440 roku mianowany zostaje na starostwo przemyskie obejmujące

9 Strzelecka 1968, s. 516.

10 Zawitkowska 2005, s. 66.

11 Szymczakowa 1998, s. 30–31; Zawitkowska 2005, s. 304, 323.

12 Tamże, s. 322–323. Były to wsie: Witów, Hartmana Młyn, bór Żar (wcześniej, w 1368 roku wziętych w zastaw) oraz dołączenie wsi Wąsosze i części Lelowa, Radoszewnicy. Strzelecka 1968, s. 516.

13 Strzelecka 1968, s. 517.

14 Sikora 1983, s. 305. Wsie niegrodowego starostwa lelewskiego: Staromieście, Ślężany z młynami, Bliżyce, Dzibice i Sokolniki.

15 Strzelecka 1968a, s. 510; Sperka 1999, s. 142.

16 Cwojrak 2012, s. 255–256. Autorka podważa wyrażane wcześniej przekonanie o istnieniu stronnictwa możnych konsolidującego się wokół królowej Zofii.

Przemysł i miasta Mościska, Niżankowice i Drohobycz wraz z 11 wsiami oraz żupy przemyskie, a w 1442 zyskuje mianowanie na kasztelanię sandomierską¹⁷. Po ojcu przejmuje kompleks dóbr gniazda rodowego Chrzastów-Konieczpol z sześcioma wsiami, powiększony w 1452 roku o kolejne dwie¹⁸. W ziemi sieradzkiej dziedziczy pięć wsi, w powiecie lelowskim dwie¹⁹, w krakowskiej podobnie dwie wsie i karczmę²⁰. W 1455 roku staje się dożywotnio właścicielem położonej w ziemi chełmskiej tenuty królewskiej Teratyn, składającej się z miasta i kilku wsi²¹, oraz przypada mu tenuta lelowska z miastem Lelów i pięcioma wsiami²². W 1460 roku do majątku Przedbora dołączony zostaje klucz dobrkowski koło Pilzna z ośmioma wsiami i folwarkiem²³. W ziemi przemyskiej jest właścicielem wsi Niżankowice.

Dodatkowo o skali majątku Przedbora może świadczyć zapis wienny przedłożony do ksiąg ziemskich lelowskich dla żony Elżbiety ze Szternberga, dokonany tuż po sporządzeniu przez niego testamentu w 1460 roku. Zapis obejmował 10 wsi w powiecie lelowskim, dwie w powiecie wiślickim i po jednej w sandomierskim i w ziemi wieluńskiej²⁴. Zatem podstawę jego majątku, oprócz dóbr konieczpolskich i lelowskich, stanowiły starostwa i wsie położone jednak poza terenem tradycyjnie związanym z tą rodziną.

Przedbor zdecydowanie przyczynił się do podniesienia znaczenia odziedziczonego kompleksu dóbr Chrzastów-Konieczpol i w 1443 roku uzyskał od króla Władysława Warneńczyka przywilej na założenie na prawie średzkim miasta na terenie wsi określanej jako Hołudza. W swym testamencie wyznacza fundusze na budowę kościoła św. Trójcy w powstającym mieście²⁵. Obok Chrzastowa była to druga dawna osada, położona tym razem na lewym brzegu Piliicy. Wieś Konieczpol powstała trochę później na północny zachód od Hołudzy i wchłonęła tę osadę. W 1443 roku w nowo lokowanym mieście powrócono do nazwy Hołudza, by w 1463 roku określić ją jako Konieczpole²⁶. W dokumencie

17 Najpełniejszy biogram Przedbora Konieczpolskiego opracowany został przez F. Sikorę; por. Sikora 1983, s. 297–311; Szymczakowa 1998, s. 47.

18 Sikora 1983, s. 308; Zawitkowska 2005, s. 322–323. Są to: Łysiny, Stanisławice, Luborcza, Wąsosze, powiększone w 1452 roku o części wsi Białej koło Lelowa i Podlesia.

19 Zawitkowska 2005, s. 322–323. Kaszewice, Nakło, Witów, Hartmański Młyn, bór Żary; Woźniki, Rędziny.

20 Tamże. Są to: Pękowice, Januszowice i karczma Chochoł, a w 1453 roku Konopiska i Lusina.

21 Sikora 1983, s. 303.

22 Tamże, s. 305.

23 Tamże, s. 308. Dobrków, Parkosz, Mokrzec, Dębowe, Łazisko, Kawęczynek, Złotoria, Jaworze, folwark Grabie.

24 Tamże, s. 311. Nakło, Witów, Biała, Hartmana Młyn (u Zawitkowskiej „Hartmański”), Woźniki, Podlesie, Bodziejowice, Rędziny, Wyczerp; Lubiczko i Karsy; Rosochy; Lubojenka.

25 Tamże, s. 313.

26 Tamże, s. 306–307.

z 1463 roku, ustalającego zabezpieczenie posagu i wiana na 3000 florenów żony syna Przedbora Mikołaja, Doroty z Zarembów, zaprezentowano skomplikowane położenie zespołu osadniczego Chrzastów-Konieczpol: w ziemi sieradzkiej leżały *Fortalitiium et curia Conyeczpole ac villa Conyeczpole*, w ziemi krakowskiej *Oppidum Conyeczpole ac villa Wąsosze*, w ziemi sandomierskiej Chrzastów. Wobec zarysowujących się podziałów administracyjnych Królestwa Polskiego zespół blisko sąsiadujących ze sobą miejsc znalazł się zatem w trzech różnych jednostkach terytorialnych²⁷.

Lokacja miasta przez Przedbora przypada na okres szczególnie intensywnych procesów urbanizacyjnych polskich ziem koronnych. W XV wieku nastąpił niemal trzykrotny wzrost tego typu przedsięwzięć w stosunku do wieków wcześniejszych XIII i XIV²⁸. Wiązało się to z przejęciem inicjatywy tych działań przez szczególnie aktywnych przedstawicieli stanu rycersko-szlacheckiego, konsolidujących swe mniejsze lub większe latyfundia w miejskim centrum wymiany handlowej. Konieczpol stawał się takim miejscem stopniowo; mimo dogodnego położenia przy przeprawie przez Pilicę jego krzepnięcie jako aktywnego gospodarczo ośrodka wzrastało stopniowo.

Zapewne Przedborz uznał, że zaplecze terytorialne latyfundium związanego z Chrzastowem-Konieczpołem jest już wystarczające i gwarantuje powodzenie temu przedsięwzięciu. Jednak jak wykazały badania M. Kuleszy, w XV wieku nowo lokowane miasto nie rozwinęło się w znaczniejszy układ urbanistyczny. Scharakteryzował on go jako słabo rozwinięty; trudność w określeniu jego kształtu powoduje mierny stan zachowania pierwotnych kształtów lokacji. Być może z czasów Przedbora przetrwał ogólny schemat planu rynku, którego prostokątny narys, podporządkowany osi północ-południe, był w okresie średniowiecza najczęściej realizowany w miastach Polski Środkowej²⁹.

Jak już wspomniano, z dokumentu z 1463 roku pochodzi informacja o *Fortalitiium et curia Conyeczpole*. Jego lokalizację zasugerowały badania powierzchniowe prowadzone na terenie dzisiejszego Konieczpola, w odległości około 3 km od centrum w kierunku północno-zachodnim, w pobliżu pozostałości pierwotnego kopca. Na południe od niego, „na terenie płaskiego wzgórza, otoczonego dolinką”, natrafiono na pozostałości ceramiki, gruzu wapiennego, fragmentów cegły palcówki ogólnie datowanych na XIV–XV wiek³⁰. Kolejnego odkrycia dokonano podczas badań archeologicznych w 2009 roku na terenie obecnego założenia pałacowego w Chrzastowie. Powyżej północnej ściany oficyny zachodniej założenia natrafiono na relikty murów wykonanych nie tylko

27 Tamże, s. 307.

28 Lalik 1976, s. 114–123.

29 Kulesza 2001, s. 205–206, 253. Wymiary rozmierzanych rynków na badanym terenie Polski Środkowej mieściły się w przedziale od 60 do 120 m. W Konieczpolu są nieco większe, 75 × 145 m.

30 Gliński 2000, s. 149.

z łamanego kamienia wapiennego, ale i gotyckich cegieł palcówek. Odkryty materiał zabytkowy również wskazuje na starsze nawarstwienia niż „związane z funkcjonowaniem nowożytniej rezydencji”³¹. Może Jakub albo jego syn Przedbor wzniesli w jakiejś części w Chrzastowie murowaną siedzibę, która dopełniała wraz z lokowanym w 1443 roku nowym miastem program możnowładczego ośrodka rezydencjonalnego. Wiadomo jeszcze, że Przedbor posiadał w Krakowie dom z ogrodem przy Prądniku, kupiony za 200 grzywien od Mikołaja Serafina³².

Na zamku w Lelowie (il. 26) (nie w fortalicy gniazda Koniecpolu) 27 sierpnia 1460 roku Przedbor sporządził testament³³. Jak wynika z tego dokumentu, spośród miejscowości jego dóbr Chrzastów zajmował wyjątkową pozycję; 300 florenów węgierskich przeznaczył na zapewnienie utrzymania przy kościele chrzastowskim mansjonarzy oraz 20 marek na wzniesienie dla nich budynku. Dodatkowo przekazał 20 florenów na budowę dzwonnicy oraz po 7 marek na sprawienie organów i zegara. Sporo funduszy zapisał temu kościołowi na sporządzenie bogatych paramentów. Jak podsumowuje S. Okamfer³⁴, miało być to 20 grzywien srebra na wykonanie krzyża oraz 20 florenów na jego pozłocenie, 6 marek srebra na dwie wielkie ampułki oraz 4 marki srebra na przygotowanie podstaw do monstrancji i pierścienie na ich pozłocenie; daruje tuniki, czarną i czerwoną z perłami, dla sporządzenia z nich krzyży na ornaty i humerały, przetykane złotem aksamit i adamaszek również na ornaty i dwie dalmatyki. Po 20 marek przeznaczonych zostało *pro construenda* kościołów w Ołudzy (czyli Koniecpolu) św. Trójcy i w Niżankowicach w Przemyskiem oraz 100 marek *pro muniendo* kościoła w Nakle. W Krakowie na potrzeby kościoła św. Katarzyny przyznał 100 florenów³⁵, a dla kolegium Uniwersytetu 50 florenów węgierskich³⁶.

31 Andrzejewski, Kajzer, Nierychlewska, Olszacki 2012, s. 128–129.

32 Zawitkowska 2005, s. 343.

33 Sikora 1983, s. 312–313.

34 Okamfer 1993, s. 18.

35 Kolak 1982, s. 75–76. Uszkodzony podczas trzęsienia ziemi w 1443 dach kościoła zapewne przed 1470 rokiem został już odnowiony.

36 Sikora 1983, s. 312–313. *Primo siquidam in remedium anime mee do et lego ad ecclesiam in Chrasthow tricentos florenos Ungaricales pro emendis aliquibus bonis seu censibus aut decimas ad usum et contentationem mansionariorum illuc existentium et horas beate Marie Virginis cantancium. Item lego et decerno ad eandem ecclesiam duas scutellas argenteas de viginti marcis argenti pro paranda cruce et viginti florenos pro deauranda dicta cruce. Item ad ecclesiam in Chrastow lego et do tunicam cum perulis seu margaritis nigram aut rubeam, et quod de margaritis eisdem parentur cruces super ornatos et humeralia. Item super ampulas magnas ibidem do et lego sex marcas argenti. Item axamintum schube rubeum cum auro et similiter damascum schube flavee cum auro lego ad ecclesiam in Chransthow super casulas. Item volo, ut emant axamintum rubeum cum auro, et similiter duodecim ulnas aut tantum quantum sufficiat super duas dalmaticas ibidem in Chransthow et quod istud axamintum ponant super fratrum circa exequias corporis mei sepulture et quod ulna*